

Kur'an'ın Muhataplarına Yönelttiği Soruların Eleştirel Düşünme Becerilerinin Gelişimine Katkısı

*¹Harun SAVUT

*¹Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Zonguldak-Türkiye.

Özet

Tefekkür diye de isimlendirilen düşünme fiili, Kur'an-ı Kerim'de yapılması emredilen, ihmali ise zemmedilen bir zihin faaliyetine işaret etmektedir. Kur'an'a göre tefekkür her insan için aslı bir kulluk görevi, bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü insan, doğru ve dengeli düşünebilirse kendi iç bünyesinde de ahenkli bir yapıya kavuşur, kendisi ve çevresi hakkında tefekküre dalar, doğru bir tefekkür sayesinde de evren ile onu var eden arasındaki ilişkiyi fark eder, böylelikle Allah'ı bulabilir, Ona iman edip O'nu sevebilir.

1. Giriş

İnsanın doğasında hayvani ve meleki, cismani ve ruhani iki zıt yön bulunmaktadır. Buna bağlı olarak insan cismani özellikleri sebebiyle dünyevi, ruhani özellikleri sebebiyle ise manevi hazları öncelemektedir. İnsandaki bu iki zıtlığın dengede tutulması ancak akılla mümkündür. Bu iki özellikten birini diğerine feda etmemek gayesiyle akliselimle düşünen insan, sadece dengeyi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda varoluş amacına uygun hakîmane kararlar da almış olur. Böylece fitratta var olan hakkı bulabilme, doğruya yönelebilmeye kabiliyeti açığa çıkar, fitrat diye nitelediğimiz yaratılış kodları, doğru düşünme sayesinde insana bilgeliğin kapılarını da aralar. Tefekkürün ibadet sayılma sebebini, fitratın işlerliği ile kişinin sağlıklı düşünebilme becerisi arasındaki ilişkide aramak gerekir. Örneğin şirke sapmanın temelinde Allah hakkında fitratla çatışan yanlış düşünceler bulunmaktadır. Doğru düşünemeyenler fitratlarına uygun kararlar veremeyerek doğallıktan uzaklaşmış ve en büyük zulmü yani şirki irtikap etmişlerdir.

Burada davranış değişikliğiyle düşünme arasında bir ilişkiden de söz etmek gerekir. İnsan sağlıklı tefekkürle doğru bilgiye ulaşır, tefekkür sonucu ulaştığı sahil bilgiye dayanarak da söz ve davranışlarını olumlu yönde değiştirebilir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de, Allah'tan çekinme, haşyet duygusu ile düşünme arasında irtibat kurulur.¹ Gerçek anlamda Allah saygısının da ancak aklını doğru kullanabilen alimlerde bulunduğu² ifade edilir.³ Bunun tersi olarak, düşünmemenin rezilliğin temel sebebi olduğu bildirilir.⁴ Aklını gereği gibi kullanmayanlar ise en şerli varlıklar olarak tanıtılır:

[1] ¹ 20/Taha, 3, 44; 79/en-Naziat, 26; 87/el-A'la, 10.

[2] ² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, VI. 3991. Bk, İsmail ibn Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-kur'āni'l-azîm*, tahk. Sami ibn Muhammed Selame, Daru Tibe, 1999, VI. 544-545.

[3] ³ 35/Fatır, 28.

[4] ⁴ 10/Yunus, 100.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

“Çünkü Allah katında yeryüzünde gezinen canlıların en kötüsü, aklını kullanıp (gerçeği) düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.”⁵

2. Sorunun Güvü

Kur'an-ı Kerim'de yüzlerce ayette vurgulanan düşünme olgusu,⁶ sadece ilahi bir emir şeklinde sunulmaz. Kur'an, aynı zamanda doğru düşünmenin nasıl yapılacağını, kendisinin rehberliğini kabul edenlere öğretir. Bunu yaparken kullandığı yöntemlerden birisi sorgulamadır. Zira düşünme sorgulamayla başlar ve doğru yöneltilen sorular insanın hakikati kavrayıp hikmete ermesine yardımcı olur. Soruların düşünme eylemini harekete geçirmedeki gücü sebebiyle olsa gerek el-Kamer suresinde “Andolsun ki, biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Hani düşünüp öğüt alan (yok mu)?”⁷ sorusu tekrar tekrar vurgulanmıştır. Kur'an insanın sadece şüphe etmek veya sadece eleştirmek için sorgulamasını istemez. O, gerçeği bulup hakka teslim olmak için sorgulamayı teşvik eder.⁸ Yani Kur'an'ın yerleştirdiği eleştirel düşüncenin temelinde hakka ulaşma hedefi vardır.

“Şüphesiz ki, taneyi ve çekirdeği yar(ıp çıkar)an Allah'tır. Ölüden diriyi çıkararak, diriden de ölüyü çıkararak O'dur. İşte Allah (bir ve gerçek olan İlâh) budur. O halde nasıl (olup da O'na iman etmekten) çevriliyorsunuz?”⁹

Bu ayette geçtiği gibi Allah, bazen kullarına ihsan ettiği nimetleri sayıp birtakım bilgileri verdikten sonra sorular sormuştur. Bu tür sorular özellikle Allah'ın varlığı, O'na imanın konu edildiği ayetlerde sıkça geçmektedir. Bu şekildeki sorular farklı surelere yayılmış durumdadır. Bu sualler, nimetlerden hareketle insanın kendi inanç ve düşüncelerini, insaf ve vicdanın terazisinde tartarak değerlendirmesini sağlamıştır.

Bu tür soruların bir örneği “O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?”¹⁰ sorusudur. Bu ayet er-Rahman suresinde otuz bir kez tekrar edilmiştir. Bu surede tüm insanlara dinî, dünyevî, enfüsî, afakî çeşitli nimetler hatırlatılmış,¹¹ ardından bu soru yöneltilerek, insanların vicdanına hitap edilmiştir.¹² Sayılan nimetlerin inkarı mümkün müdür? Bütün bu nimetleri ihsan edene nankörlük edilir mi?¹³ İnsaf ehli insanın kendine yönelteceği bu sorular zihin dünyasında var olan

[5] ⁵ 8/el-Enfal, 22.

[6] ⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1991, s. 21.

[7] ⁷ 54/el-Kamer, 17, 22, 32, 40.

[8] ⁸ Muhammed Çelik, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yayınları, İzmir 2006, s. 259-265.

[9] ⁹ 6/el-Enam, 95.

[10] ¹⁰ 55/er-Rahman, 13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

[11] ¹¹ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII. 4659.

[12] ¹² Alauddin Ali ibn Muhammed el-Hâzin, *Lübabu't-Te'vil fi Meani't-Tenzil*, tash. Muhammed Ali Şahin, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1415, IV. 226.

[13] ¹³ Ebu'l-Kasım Mahmud ibn Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil*, Daru'l-kütübi'l-arabî, Beyrut 1407, IV. 443-445; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII. 4668.

ön kabullerin de eleştirel bir bakış açısı ile analizine imkan sağlar. Doğru analiz ise kişinin fitrata uygun davranma yeteneğini geliştirir. Böylece doğruya yönelerek hakikati kavrayıp hikmetli işler yapabilir.

İnsan bulunduğu ortamı kanıksayarak kutsar ve düşünmeme konforuna da kapılarak geçmişten kendisine tevarüs eden bilgilerin tamamıyla doğru olduğu kanaatine varır. Kur'an, muhataplarının çeşitli yollarla edindikleri yanlış bilgilerin etkisinden kurtulmalarını ister. Çünkü sorunlu birikimin etkisinden uzaklaşmadıkça sağduyuya, özgür akla ve fitrata göre düşünmek mümkün olmayacaktır. Bu sebeple insanın, şartlanmaya sebep olan, doğrunun kabulünde bağ ve engel oluşturan tüm iç ve dış tesirlerden kurtulabilmesi için, mevcut inanç ve ön kabullerini sistematik bir şüpheyle sorgulaması gerekir.

Bunun bir örneği Hazreti İbrahim'in kavmine sorduğu sorularda görülmektedir. O, toplumunun taptıkları hakkında sorgulama yapar. Onların biyolojik zihinleriyle birlikte vicdanlarına da seslenir.¹⁴ Böylece çevresindekilerin zihin dünyasında putlara karşı farkındalık oluşarak vicdanları ile cevap vermelerinin yolu açılır:

“(Resulüm!) Onlara İbrahim'in haberini de oku: Hani vaktiyle o, babasına ve kavmine: “Neye tapıyorsunuz?” demişti. (Onlar da:) “Putlara tapıyoruz ve tapmaya da devam edeceğiz.” demişlerdi. “Peki” dedi; “siz dua ettiğiniz zaman, sizi işitiyorlar mı, yahut size (taparsanız bir) fayda veya (tapmazsanız bir) zarar veriyorlar mı?” “Hayır!” dediler; “biz atalarımızı böyle yaparlarken bulduk.” (İbrahim:) “Şimdi gördünüz mü, siz ve geçmişteki atalarınız neye tapıyormuşsunuz?” dedi.”¹⁵

Hz. İbrahim'in kavmine yönelttiği soru sayesinde benzer durumdaki insanların kendi inançlarını sorgulamalarının önü açılır. Aslında sahip olunan akidelerin temelinde aklın bulunmadığı ortaya çıkar. “Biz atalarımızı böyle yaparlarken bulduk.” İtirafı sadece Hz. İbrahim'in kavminin gerçeklerle yüzleşmesi değil, putlara tapınmayı bir meziyet kabul eden tüm toplumların akıl yüklü sorular karşısında varacakları bir mecburi istikamettir.

3. Doğru Bilgiyi Esas Almak

Kur'an, insana çeşitli sorular yönelterek bilgilerini bir değerlendirmeye tabi tutmasını ister. Bu sebeple Kur'an'ın muhataplarına yönelttiği soruların bir kısmı, kişinin içinde yaşadığı toplumun genel kanılarının, buna bağlı olarak zihin dünyasında oluşan ön kabullerin doğru olup olmadığını sorgulamaya açar. Bunu yaparken edinilmiş bilgilerin yanlış da olabilme ihtimali üzerinden işe başlar. Kur'an, gerçeği bulabilmek için düşünmeye, arzu ve isteklerden, hevedan, peşin hükümlerden, zihni bulandırıcı tüm fikirlerden, toplumda hakim fikri akımların etkisinden sıyrılarak başlamak gerektiğine işaret eder. Kur'an'ın gönle ve sağduyuya hitap ederek ön kabulleri tartışmaya açan soruları, muhatapların bilgilerini akliselimin süzgecinden geçirmelerini hedefler.¹⁶ Bu sorular sayesinde taklidi bilgilere sahip insafli kimseler, meselelere metodik şüpheyle

[14]¹⁴ Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, s. 106.

[15]¹⁵ 26/eş-Şuara, 69-76. Bk. 21/e/Enbiya, 52.

[16]¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1983, s. 89-80.

bakabilir, geçmişten nakledilen ve toplumda mutlak doğru olarak algılanan malumatı daha akılcı bir üslupla değerlendirebilirler.

Bu bağlamda Kur'an'ın sorularla farkındalık oluşturduğu alanlardan birisi de atalar kültürüdür. Ataların gittikleri yolun doğru olduğu, onların hata yapmayacağı düşüncesidir. Hazreti İbrahim örneğinde de olduğu gibi korunaklı bir sığınak gibi görülen ataların yolu yine sorular ile aklın muhakemesine vurulur.

“Onlar, kötü bir iş yaptıkları zaman: “Babalarımızı bu yolda bulduk, (onlarda bunları gördük, bunları öğrendik.) Allah da bize bunu emretti.” derler. De ki: “Şüphesiz ki Allah, çirkin işleri emretmez. Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?””¹⁷

“Onlara: “Allah’ın indirdiğine (Kur’an’a) uyun.” denildiği zaman onlar: “Hayır! Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (ve öğrettikleri yol)a uyarız.” dediler. Peki, ataları bir şeyi düşünemeyen ve doğru yolu bulamayan (sapık yolun yolcusu) kimseler olsalar da mı (onlara uyacaklardı)?”¹⁸

“...Ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğruyu bulamayan (kimse)ler olsa da mı (yine onlara tâbi olacaklar)?”¹⁹

Bu ayetler geçmişten gelen bilgilerin doğruluğunu sorgularken eleştirel düşünmenin en önemli argümanlarından olan doğru bilgiye dayanma esasını da tesis eder. Binanın sağlamlığı için temelin sağlam olması gerektiği gibi, düşünce ve kararların bağlanacağı bilgilerin doğruluğu, bu bilgilerin alındığı kaynakların güvenilirliği ve yanılmazlığı da önemlidir. Bu sebeple bir şeye bağlılıkta aranması gereken kriter o şeyin eskiliği değil, gerçeklere ve hakka uygunluğudur.²⁰ Doğru bilgiyle çelişen işlerde taklide sapmak aklın kabul etmeyeceği bir durumdur. Bununla birlikte şüpheli şeylerde de geçmişe itimat ederek onların yolunu takip sakınılması gereken bir haldir.

Bunun için Kur'an-ı Kerim düşüncelerin üzerine bina edildiği bilginin kaynağını da sorgulanmaya açar. Muhataplarının çıkarımlarını hangi bilgi ve belgeye dayanarak yaptığını araştırır. Bu sorgulama sadece kafirlerin tutarsızlıklarını, temellerinin zayıflığını ispata yaramaz. Aynı zamanda muhatapların hayata bakışlarında takınmaları gereken tavır da onlara öğretir. Kur'an-ı Kerim kaynak sorgulamasıyla birlikte muhataplarını düşünmenin başlayacağı doğru noktaya yöneltir. Allah, kendi kelamını Hakk, gerçeğin ta kendisi şeklinde tanımlar²¹ ve düşünme eyleminin mihenk taşı, ilham kaynağı olarak insanların önüne koyar.

[17]¹⁷ 7/el-A'raf, 28.

[18]¹⁸ 2/el-Bakara, 170; 31/Lokman, 21.

[19]¹⁹ 5/el-Maide, 104.

[20]²⁰ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. 586.

[21]²¹ Bk. 2/el-Bakara, 176, 252; 3/Al-i İmran, 3, 108; 4/en-Nisa,170; 6/el-En'am, 114; 10/Yunus, 108; 11/Hud, 17.

Allah'ın Kur'an'a yönlendirmesinin bir örneği Tekvîr suresinde yer almaktadır.²² Surenin başındaki 14 ayette kıyamet ahvalinden bahsedilerek gelecekte bilgi verir. Sonraki dört ayette Allah çeşitli şeylere yemin eder. Ardından ise Kur'an'ı Kerim'in ne kadar sağlam bir bilgi kaynağı olduğu üzerinde durur. Surede Kur'an'ın indirildiği makamın yüceliği, onu indiren elçinin güvenilirliği ve değeri, onun indiği gönlün temizliği bildirilir. Ayetlerde şu vurgular öne çıkar: “O Kur'an, Allah katında mükerrem ve yüce, yüklendiği görevin bilincinde, pek kuvvetli, Arşın sahibinin yanında büyük bir şerefe haiz, mukarrab meleklerin dahi sözünü dinledikleri bir elçinin getirdiği kelimedir. Kur'an'ın kendisine indirildiği Muhammed sallallahu aleyhi vesellem ise sizin kendisi ile sohbet ettiğiniz, ahlakının yüksekliğini bildiğiniz, görüşlerine müracaat ettiğiniz arkadaşınızdır. Onunla olan yakınlığınız, arkadaşlığınız ve sohbetiniz sebebiyle, kendisinin cinlenmediğini sizde bilirsiniz. Andolsun ki o, Cebraile apaçık ufukta gördü. O arkadaşınız almış olduğu vahyi tebliğde ve sizin müşahede etmediğiniz, bilmediğiniz bu sebeple de size gayb olan şeyleri haber vermekte cimri değildir. Yani hiçbir şeyi gizlemez. Bu Kur'an şeytanın sözü de değildir.”²³ Kur'an'ın her cihetle sağlamlığına, ona herhangi bir batılın karışamayacağına vurgu yapıldıktan sonra şu can alıcı soru ile muhataplar bu ana kaynağa yöneltir:

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ

“O halde (Kur'an'ı bırakıp) nereye gidiyorsunuz?”²⁴

Bilgi kaynağının sorgulanması, sadece inanmayan müşrik veya kafirlerden itikada ait konularda talep edilen bir durum değildir. “Ey iman edenler! Şayet bir fasık (yalancı/günahkar) size bir haber getirirse, doğruluğunu araştırın.”²⁵ hitabıyla Allah, müminlerden kendilerine ulaşan bilgiler gündelik haberler bile olsa onları araştırmalarını ister.

4. Hakka Bağlılık

Kur'an-ı Kerim'de sadece gayrimüslimleri muhatap almaz. Bazı sorular doğrudan müminlere yöneltilir. Uhud savaşında Allah Resulü (sas) yaralanmış, müşrikler öldürüldüğü şayiasını çıkarmışlar. Bu yalan haber Müslümanları sarsmış ve perişan etmişti. Savaşı bırakıp harp sahasını terk edenler olmuştu. Müslümanların bir kısmı Medine'ye dönmüş, bir kısmı dağlara sığınmış, Hazreti Peygamberin (sas) etrafında ise birkaç sahabe kalmıştı. Bazı münafıklar, “Muhammed (sas) peygamber olsaydı öldürülmezdi.”²⁶ Demişlerdi. Öldürülme şayiası üzerine görevlerini terk edenleri ikaz için indirilen ayet şöyledir:

“Muhammed, sadece bir resuldür: Ondan önce de peygamberler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse, ökçelerinizin üzerinde (eski dininize) gerisin geriye mi döneceksiniz? Kim böyle

[22]²² 81/et-Tekvîr, 1-29.

[23] ²³ Bk. Muhammed ibn Cerir et-Taberî, *Camî'u'l-Beyan fî Te'vîli'l-Kur'an*, tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-risale, 2000, XXIV. 258-262; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII. 5619-5624.

[24]²⁴ 81/et-Tekvîr, 26.

[25]²⁵ 49/el-Hucurat, 6.

[26] ²⁶ Ebu Muhammed Abdurrahman ibn Muhammed İbn Ebi Hatim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk. Esad Muhammed Tîb, Suud 1419, III. 778; Celaluddin es-Suyutî, *ed-Durru'l-Mensur*, Daru'l-fikr, Beyrut ty., II. 335.

ökçeleri üzerinde geriye dönerse, elbette Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez. Allah şükürü yerine getiren (muvahhid)lerin mükâfatını verecektir.”²⁷

Bu ayette peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin bekası için kendilerinin bekalarının şart olmadığı ilan edilmiştir. Peygamberlerin hepsi vefat etti. Onların tebliğine icabet eden bağlıları ise hakk üzere sebat edip dinlerini korudular.²⁸ Aynı hal Hazreti Peygamberin başına gelir de, o ölür veya öldürülürse ashabın onun dininden dönüp dönmeyeceği sorgulanır. Bunula birlikte bu ayette bağlılığın kime olduğu da sorgulanır. Peygambere mi? Peygamberi ve onun getirdiği hakka ölçü düsturları gönderene mi? Kulluk Hakka mı, yoksa peygamber de olsa bir kula mı?

Bu ayetin ardından Hazreti Ali (ra): “Vallahi Allah bize hidayet ettikten sonra ökçelerinizin üzerinde gerisin geriye dönmeyeceğiz, Vallahi şayet o ölür veya öldürülürse ben de ölene kadar onun üzerinde savaştığı şey için savaşaçağım.”²⁹ Demiştir. Hz. Ali'nin (ra) açıklaması ve sahbenin bundan sonraki tutumları, sahabeledeki değişimin ayetin yönlendirdiği doğrultuda gerçekleştiğini işaret eder. Hazreti Ebu Bekir'in Efendimizin (sas) vefatında bu ayeti okuması da bunun bir delilidir.³⁰

5. Sahih Kaynaktan Gelen Bilgileri Sağlıklı Yorumlamak

Vahye muhatap olmak başlı başına yanılmazlığın göstergesi de değildir. Eldeki veriler, bilgiler yanlış analiz edilir veya heva ve keyfe göre yorumlanırsa, en doğru bilgi kaynağı olan vahye istinaden söylendiği iddia edilen düşüncelerde de hatalar yapılır. Yahudi ve Hıristiyanların, vahye muhatap olduktan sonra düştükleri hataların temelinde de bu analizden yoksun yaklaşım vardır. Onlar geçmişte içlerinden çıkan peygambere, kendilerine gönderilen ayetlere ve seleflerinin bilgisine itimaden taklide yönelmişlerdi. Kendilerine hak geldikten, gerçekler ortaya çıktıktan ve bu gerçekleri anladıktan sonra, bunlar üzerinde akletmek yerine boş bir övünme yolunu tutmuşlardı. Her birisi kendisini üstün görerek diğerini yalanlamaktan, dinsizlik ve sağlam bir temele dayanmamakla suçlamaktan da çekinmemişlerdi. Bu saiklerle cennetin de sadece kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi. Böylesine iddialı düşüncelerin bir temele dayanması gerekir. İddialar sağlam kanıtlar ile desteklenmez ise, bühtan, kuruntu, vehim veya temenniden ileri geçemeyeceği için Allah bu iddianın doğruluğunu destekleyecek sağlam delilin bulunup bulunmadığını sorgular.

“Yahudi veya Hıristiyan olan(lardan her biri “biz)den başkası asla cennete girmeyecektir.” dediler. Bu onların kuruntularıdır. (Resulüm!) De ki: “Eğer doğru söyleyen kimselerseniz delilinizi getirin!”³¹

[27]²⁷ 3/Al-i İmran, 144.

[28]²⁸ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II. 1193.

[29]²⁹ Ebu Abdillah Muhammed ibn Abdillah el-Hakim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn fi'l-Hadis*, tahk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, III. 136, hadis no: 4635; Ebu Abdirrahman Ahmed ibn Şuayb en-Nesaî, *Sünenü'l-Kübra*, tahk. Hasen Abdülmünim Şelbî, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2001, VII. 431, hadis no: 8396; Süleyman İbn Ahmed et-Taberanî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, tahk. Hamdi ibn Abdulmecid, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994, I. 107, hadis no: 176.

[30]³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 128-129.

[31]³¹ 2/el-Bakara, 111.

Bu iddiaların savunulmasında vahyin bilgisine tamamıyla vakıf olmayan cahil bir grup başrolü oynamaktadır. Bu kimseler Kur'an tarafından **emaniyy** diye tanımlanan boş hayallere, kuruntulara, vehimlere ve batıl ideallere kapılmış, zan peşinde koşan, hayalperest taklitçi bir topluluktur.³²

Allah'ın indirdiği vahyin en sağlam kaynak olması sebebiyle onun güvenilirliğinden güç devşirmek isteyen bir diğer grup ise, kendi kanaatlerini düşünmeyen taklitçi topluma daha rahat kabul ettirme gayesiyle vahye söyletmeye çalışmışlardır. Bu amaçla da elleriyle yazdıklarını ayetmiş gibi sundukları gibi, bazı iddia ve kuruntularını ayetlerle süsleyerek bunların gerçek ve hak bilgi olduğunu müdafaa etmişlerdir. Böylece indi görüş ve mülahazalarını Allah katındanmış gibi sunmaktan veya Allah katından gelen bilgiyle ayniyetini savunmaktan da çekinmemişlerdir.³³

Bunun için Kur'an söylemler ile uygulamaların uyuşup uyuşmadıklarının analiz edilmesini ister. Kur'an muhataplarına yönelttiği sorularla analizin nasıl yapılacağını öğretir. Yukarda bahsettiğimiz duygularla İsrail oğulları ahiret yurdunun kendilerine has kılındığını,³⁴ bunun için cehenneme girmeyeceklerini, girerlerse de orada sadece birkaç gün kalacaklarını söylemişlerdi. Bu iddia karşısında Kur'an farkındalık yaratan şu soruyu yöneltir: "Allah'dan (bu hususta) bir söz mü aldınız? (Böyle ise) Allah verdiği sözden asla dönmez. Yoksa Allah hakkında, bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"³⁵ Bu sorgulamanın ardından gelen ayetler, her insanın içinde fitri bir özellik olarak bulunan adalet duygusunu harekete geçirir. Buna göre büyük suçlar işleyip bu suçları itiyat haline getirerek adeta her taraftan cürümlerle kuşatılan kimselerin yaptıklarının karşılıksız bırakılması, iman edip Allah için salih ameller yapanların da ödüllendirilmemesi akliselimin kabul edeceği bir şey değildir.³⁶

Allah peygamberler vasıtasıyla İsrail oğullarından bazı sözler almıştı. Allah'tan başkasına kulluk etmemek, anne babaya, akrabaya, yetimlere ve miskinlere iyilik, güzel söz söylemek, namaz kılmak, zekat vermek şeklinde formüle edilen sözler yine din adamlarının başı çektiği bir grup tarafından tahfif edilerek değiştirilmişlerdi. Allah'ın aldığı ahitlerden birisi de, kan dökmek ve birbirlerini yurtlarından çıkarmamaktı. Üç ayrı kabileden oluşan Medine Yahudileri, İslam'dan önce Evs veya Hazrec kabilelerinin aralarında vuku bulan savaşlarda farklı farklı tarafta savaşa girerek birbirlerinin kanını döker veya birbirlerini esir alırlardı. Ardından da "Tevrat'ın hükmü esir kardeşimizi kurtarmamızı emrediyor" diyerek esirlerin bedellerini ödeyip onları kurtarmaya çalışırlardı. "Hem onlarla savaşıyorsunuz hem de onların fidyelerini ödeyerek onları kurtarıyorsunuz. Bu nasıl şey?" şeklindeki sorulara ise "Aslında onlarla savaşmamız da haramdır ama anlaşmalı olduğumuz kabilelere söz verdik onların yenilmesinden utanırız."³⁷ cevabını verirlerdi. Bütün bu olayların merkezinde yukarıda bahsi geçen kendi düşüncelerini Tevrat'a onaylatmak isteyen din adamları bulunmaktaydı. Takınılan tavrın Allah'ın ayetleri ile bağdaşmayacağı gibi imana hanel getireceği yine Allah tarafından yöneltilen şu soru ile işaret edilir: "Yoksa siz, Kitab'ın bir kısmına inanıp geri kalanını inkâr mı ediyorsunuz?"³⁸

[32]³² M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. 393.

[33]³³ Bk. 2/el-Bakara, 79; 3/Al-i İmran, 78. Tefsiri İçin bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 65.

[34]³⁴ 2/el-Bakara, 94.

[35]³⁵ 2/el-Bakara, 80.

[36]³⁶ Bk. 2/el-Bakara, 81, 82.

[37]³⁷ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. 401.

[38]³⁸ 2/el-Bakara, 85.

6. Çelişmezlik İlkesi

Bu iki grubun aralarında tartışma konusu ettikleri diğer bir mesele de Hazreti İbrahim aleyhisselam, onun çocuk ve torunlarıdır. Her iki grup da başta Hazreti İbrahim olmak üzere onun çocuk ve torunlarını kendi dinlerine nispet ederler, Yahudiler “onlar Yahudi idi”, Hıristiyanlar ise “onlar Hristiyan’dı” derlerdi.³⁹ Hazreti Musa aleyhisselam Hazreti İbrahim aleyhisselamdan bin yıldan fazla bir süre sonra doğmuştur. Hazreti Musa aleyhisselam ile Hazreti İsa aleyhisselam arasında da bin yıldan fazla bir zaman geçmiştir.⁴⁰ Üstelik Hazreti İbrahim her iki dinin peygamberinin de atasıdır. Buna rağmen böyle bir iddiayı dillendirmek hiçbir mantık kuralı ile uyuşmaz. Akıl ve analizden uzak tartışmalar, tartışmanın taraflarını anakronik bir anlayışa sürükler. Allah muhataplarına sorular yönelterek Ehli kitabın, tarihi çelişkilerle dolu söz konusu durumu tekrar düşünmelerini ister.

““Yoksa siz; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve onun evlatlarının yahudi ve hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?” De ki: “Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından (bilinen ve bildirilen) bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.””⁴¹

“Ey Ehl-i Kitab! Niçin İbrahim hakkında (o Yahudi veya Hristiyan’dır diye) tartışıyorsunuz? Halbuki Tevrat da İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. (Bu kadarına) akıl erdiremiyor musunuz?”⁴²

İleri sürülen fikirlerin, ortaya atılan iddiaların, varılan kanıların ilmin ve aklın ispatladığı gerçeklerle veya birbirleri ile çelişmemesi temel kuraldır. Bu bağlamda Yahudilerin veya Hristiyanların Hazreti İbrahim’i kendilerinden sayan sözleri tarihi verilerle uyuşmamaktadır. Atanın, binlerce yıl sonra gelen torunların dinlerine intisabı ise aklın alabileceği bir şey değildir. Böylesine basit bir konuda akılla çelişen ezber söylemleri bir gerçeklikmiş gibi sunma sebebiyle, Allah onlara azarlamayı da içinde barındıran; أَفَلَا تَعْقِلُونَ “Bu kadarına da mı akıl erdiremiyorsunuz?” sorusunu yöneltir. Böylece sadece iki hasım tarafın değil, tüm muhatapların her iddia ve söyleminin akıl ve ilmin süzgecinden geçmesi gerektiğini hatırlatır.

Düşüncelerin kendi içerisinde çelişkiye düşmemesinin gerektiğini gösteren benzer bir örnek müşrikler hakkında vakidir. Onlar, Allah’ın yer ve gökleri yarattığını itiraf ile birlikte O’nun ortakları bulunduğunu savunurlar. Pek çok ayette söz konusu inanç sahiplerine yöneltilen sorularla bu çelişkiye dikkat çekilerek muhatabın sorgulamadan edindiği inançlara eleştirel yaklaşması sağlanır. Allah’ı hem yaratıcı kabul edip, tüm varlıkların yaratıcı kim sorusuna Allah’tır cevabı verdikten sonra Allah’a ortak koşmak akıl ve mantık kurallarıyla bağdaşan bir yaklaşım değildir. Bu mantıksızlığın daha ileri boyutu ise, sadece Allah’a iman edip O’na çağırın, şirke karşı çıkan peygamberleri putlar ile korkutmaktır. Müşriklerden bu mealdeki sözlerini de analiz ederek düzeltmeleri istenmiştir. Çünkü inançların aklın temel kuralları ile çatışmaması gerekir.

[39] ³⁹ Ebu Abdillah Muhammed ibn Ahmed el-Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, tahk. Ahmed el-Berdûnî, Dârulkutubilmsriyye, Kahire 1964, II. 147.

[40] ⁴⁰ el-Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, IV. 107.

[41] ⁴¹ 2/el-Bakara, 140.

[42] ⁴² 3/Al-i İmran 65.

“Andolsun ki, eğer onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, elbette: “Allah” diyecekler. De ki: “Öyleyse bana söyleyin. Allah bana bir zarar vermeyi dilerse, sizin Allah’ı bırakıp yalvardıklarınız (başına toplanıp sığındıklarınız), O’nun bu zararını (benden) giderebilirler mi? Yahut (Allah), bana bir rahmet (bir iyilik) dilese, onlar O’nun rahmetini alıkoyabilirler mi?” De ki: “Allah bana yeter. Tevekkül edenler de ancak O’na güvenip dayanır(lar).”⁴³

“Siz (hakkında) hiçbir delil indirmedeği (put ve diğer) şeyleri, Allah’a eş tanımaktan korkmazken, ben nasıl sizin (O’na) eş tanıdığınızı/O’nunla denk hale getirdiğiniz şeylerden korkarım! Şimdi biliyorsanız (söyleyin: Allah’ı birleyenlerle, O’na eş tanıyan) iki gruptan hangisi (korkudan) emin olmaya daha lâyıktır?”⁴⁴

7. Mantıkî hataların sebep olduğu ironi

Müşrikler meleklerin Allah’ın kızları olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşüncedeki müşrikler kız çocuğu sahibi olmayı zül sayarlar ve kendilerinin kızları doğduğunda ise üzülmelerdi. Kur’an’ın beyanına göre; kız çocuğunun doğumu ile müjdelendiklerinde, onların yüzleri kapkara olur ve kederinden yutkunup dururlardı.⁴⁵ Hatta utanç duygusu onları kendi öz evlatlarını diri diri gömmeye kadar sürüklerdi. Böylesine kötü karşıladıkları kız çocuğunu Allah’a isnat etmekten de çekinmezlerdi. Ez-Zuhruf suresindeki şu soruyla bu düşüncedeki ironik duruma dikkatler çekilir: “Yoksa O, yarattıklarından kızları kendisine alıp, oğulları size mi ayırıp seçti?”⁴⁶ Sorularla eleştirilen muhatapların, inançlarını dayandıracakları tutarlı bir mesnetlerinin bulunup bulunmadığı da sorgulanır. Onların kendileri için kabul etmedikleri kız çocuğunu Allah’a isnat etmelerinin sebebi nedir? Bu akidenin tutarlı, kabul edilebilir bir delili var mıdır? Yoksa onların yaratılışlarında hazır mı bulundular?⁴⁷ Ya da yine ayetin ifadesi ile: “Kendilerine bundan önce (iddialarını içine alan) bir kitap verdik de şimdi onlar buna mı tutunmaktadırlar?”⁴⁸

“(Resûlüm!) Şimdi sor o (Mekkeli müşrik)lere: “Kız evlatlar Rabbinin de, oğullar kendilerinin mi?” “Yoksa biz melekleri dişi olarak yarattık da onlar (buna) şahit midirler (ki ‘Melekler dişi’ diyorlar)?” Haberin olsun ki hakikaten onlar, uydurmalarından dolayı: “Allah’ın çocuğu oldu.” diyorlar. Onlar elbette yalancılardır. (Yoksa Allah) kızları, oğullara tercih mi etmiş? Size ne oluyor? Nasıl böyle hüküm verebiliyorsunuz? Hiç mi düşünmüyorsunuz? Yoksa açık bir deliliniz mi var? Eğer doğru söyleyenlerseniz, getirin kitabınızı!”⁴⁹

Söz konusu ironik durum en-Necm suresinde de; “Demek erkek sizin de, dişiler O’nun, öyle mi? Bu insafsızca bir taksim!”⁵⁰ ifadeleriyle eleştirilir.

Böylesi bir sözün söylenebilmesi için kesin bilgiye dayanması gerekir. Aksi durumda bühtan ve iftiradan öteye geçemez. İftira edilen ise Allah’tır. Çünkü Allah’a evlat isnadı başlı başına büyük

[43]⁴³ 39/ez-Zümer, 38. Bk. 29/el-Ankebut, 61, 63; 31/Lokman, 25; 43/ez-Zuhruf, 9, 87.

[44]⁴⁴ 6/el-En’am, 81.

[45]⁴⁵ 43/ez-Zuhruf, 17.

[46]⁴⁶ 43/ez-Zuhruf, 16.

[47]⁴⁷ 43/ez-Zuhruf, 19.

[48]⁴⁸ 43/ez-Zuhruf, 21.

[49]⁴⁹ 37/es-Saffat, 149-157.

[50]⁵⁰ 53/en-Necm, 21-22.

bir zulüm ve haksızlıktır. Kız çocuğuna sahip olmayı zül sayan müşriklerin anlayışları ile böylesi bir yakıştırma bir arada değerlendirildiğinde ise zulmün büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Müşrikler aslında tazim etme kastıyla meleklerin Allah'ın kızları olduklarını söylemişlerdir. Ama bu Allah'ı tazim değil tahkir etmektir.⁵¹ O halde bu söz ve iddiaların eleştirel bir bakış açısı ile tekrar gözden geçirmesinden başka bir çare yoktur.

Sonuç

İnsanın iç dünyasında hakkı bulabilme doğruya yönelebilmeye özellikleri kodlanmıştır. Fitrat dediğimiz yön insanın doğasıdır ve bu doğa bilgeliğe ulaşmanın yoludur. Fitratın tam anlamıyla işler hale gelebilmesinin yolu ise kişinin sağlıklı düşünebilme becerisini geliştirmekle mümkün olabilmektedir. Bunun için düşünme Kur'an'ın emredip ibadet olarak sunduğu bir eylemdir.

Toplumun ve kişinin kalıplaşmış yer yer kemikleşmiş ön kabulleri sağlıklı ve doğru düşünmeye mani olabilmektedir. Bunun için söz konusu ön kabullerin eleştirel bir bakış açısı ile tahlili ve hikmet yolundan insanı alıkoyabilecek tüm engellerin zihin dünyasından temizlenmesi gerekir. Bu hedefin gerçekleşmesinde doğru yönlendirilmiş sorular önem kazanır. Kur'an'da muhataplara yöneltilen sorular, insaf ehli insanların sağduyularını harekete geçirir. Böylece insan, düşüncelerini, algılarını, inançlarını ve çevresini sorgulayarak doğruları bulmaya yönelir.

Doğru düşünmenin temelinde bilgi kaynaklarının sahilliği ve güvenilirliği önem arz etmektedir. Yanlış bilgiyi temel alan düşünme de başlangıç itibarıyla yanlış olduğu için doğru sonuca ulaştırmayacaktır. Bu sebeple bilgi kaynaklarının güvenilirliği analiz edilmelidir. Kur'an'ın Ehl-i Kitaba yönelttiği eleştirilerden, bilgi kaynağının doğruluğunun sağlıklı düşünebilmek için tek başına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Yanlış algılar, dünyevi zaafılar ve ön kabuller devre dışı bırakılmazsa akliselim ile hareket mümkün olmayacaktır. Bu durumda insan hak bilgiyi de kendi ucuz çıkarına göre yorumlamanın yolunu bulabilecektir. Bunun için sahil kaynağa akliselimle ve tüm ön yargılardan uzak bir tavırla yaklaşmak temelinden hareket edilmelidir.

Kur'an-ı Kerim eleştirel düşünmenin nasıl yapılacağı konusunda da ipuçları vermektedir. İnsanın eleştiriye kendisinden başlaması, savunduğu düşünceleri analiz etmesi doğru bir ilk adımdır. Analiz yapılırken hangi argümanların nasıl kullanılacağı, ne tür sorulardan faydalanılacağı noktasında Kur'an-ı Kerim ön açıcı malzemeler sunmaktadır. Farkındalık kazandıran bu ilk adım fitrattan kaynaklanan yetileri de harekete geçirecektir.

Kaynakça

- [1] Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, s. 106.
- [2] Çelik, Muhammed, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yayınları, İzmir 2006.
- [3] Fırlı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1991.
- [4] el-Hakim, Ebu Abdillah Muhammed ibn Abdillah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn fi'l-Hadis*, tahk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

[51]⁵¹ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII. 4596.

- [5] el-Hâzin, Alauddin Ali ibn Muhammed, *Lübabu't-Te'vîl fi Meani't-Tenzîl*, tashih, Muhammed Ali Şahin, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1415.
- [6] İbn Ebi Hatim, Ebu Muhammed Abdurrahman ibn Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk. Esad Muhammed Tîb, Suud 1419.
- [7] İbn Kesîr, İsmail ibn Ömer, *Tefsîru'l-kur'ani'l-azîm*, tahk. Sami ibn Muhammed Selame, Daru Tîbe, 1999.
- [8] el-Kurtubî, Muhammed ibn Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, tahk. Ahmed el-Berdûnî, Dâru'l-kütübi'l-mısriyye, Kahire 1964.
- [9] en-Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed ibn Şuayb, *Sünenü'l-Kübra*, tahk. Hasen Abdülmünim Şelbî, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2001.
- [10] es-Suyutî, Celaluddîn, *ed-Durru'l-Mensur*, Daru'l-fikr, Beyrut ty.
- [11] et-Taberanî, Süleyman İbn Ahmed, *el-Mucemu'l-Kebîr*, tahk. Hamdi ibn Abdulmecid, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994.
- [12] et-Taberî, Muhammed ibn Cerîr, *Camiu'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'an*, tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-risale, 2000.
- [13] Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1983.
- [14] Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ty.
- [15] ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud ibn Amr, *el-Keşşâf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzîl*, Daru'l-kütübi'l-arabî, Beyrut 1407.